

BOLALAR VA O‘SMIRLAR PSIXOLOGIYASI: RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA ULARNING XUSUSIYATLARI

Yusupova Mardona

Angren universiteti Psixologiya va pedagogika

yo‘nalishi magistratura talabasi

mardonaergashova441@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar va o‘smirlar psixologiyasining rivojlanish bosqichlari, ularning o‘ziga xos xususiyatlari va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar tahlil qilinadi. Chaqaloqlik, ilk bolalik, maktab va o‘smirlik davrlaridagi psixologik va hissiy rivojlanish jarayonlari batafsil yoritilib, har bir bosqichdagi asosiy muammolar va ularni yengish usullari ko‘rib chiqiladi. Maqola ota-onalar, tarbiyachilar va psixologlar uchun bolalar va o‘smirlarning sog‘lom rivojlanishini ta‘minlashda muhim bo‘lgan yondashuvlar va qo‘llab-quvvatlash usullarini taqdim etadi.

Аннотация: В данной статье анализируются этапы развития психологии детей и подростков, их специфические особенности и возможные возникающие проблемы. Психологические и эмоциональные процессы развития в период младенчества, раннего детства, школьного возраста и подросткового периода детально описываются, с акцентом на основные проблемы на каждом этапе и способы их преодоления. Статья предоставляет важные подходы и методы поддержки для родителей, воспитателей и психологов, чтобы обеспечить здоровое развитие детей и подростков.

Abstract: This article analyzes the developmental stages of child and adolescent psychology, their specific characteristics, and the potential problems that may arise. The psychological and emotional development processes during infancy, early childhood, school age, and adolescence are thoroughly described, highlighting the main problems at each stage and ways to overcome them. The article provides important approaches and support methods for parents, educators, and psychologists to ensure the healthy development of children and adolescents.

Kalit so‘zlar: Bolalar psixologiyasi, o‘smirlar psixologiyasi, rivojlanish bosqichlari, chaqaloqlik davri, ilk bolalik davri, maktab davri, o‘smirlik davri, psixologik rivojlanish, hissiy rivojlanish, ijtimoiy munosabatlar.

Ключевые слова: детская психология, психология подростков, этапы развития, младенчество, раннее детство, школьный возраст, подростковый возраст, психологическое развитие, эмоциональное развитие, социальные взаимодействия.

Keywords: Child psychology, adolescent psychology, developmental stages, infancy, early childhood, school age, adolescence, psychological development, emotional development, social interactions.

KIRISH

Bolalar va o‘smirlar psixologiyasi insonning ruhiy va hissiy rivojlanishining muhim davrlarini o‘rganadi. Ushbu mavzu nafaqat ota-onalar va tarbiyachilar uchun, balki psixologlar va pedagoglar uchun ham katta ahamiyatga ega. Bolalar va o‘smirlarning rivojlanish jarayonlari turli bosqichlarda o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, har bir bosqichning o‘ziga xos muammolari va imkoniyatlari mavjud. Chaqaloqlik, ilk bolalik, maktab va o‘smirlik davrlari bolalarning psixologik va hissiy rivojlanishida muhim bosqichlar hisoblanadi. Ushbu maqolada biz bu bosqichlarning har birini batafsil ko‘rib chiqamiz va ularning o‘ziga xos xususiyatlari, shuningdek, har bir bosqichda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar hamda ularni yengish usullarini tahlil qilamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

1. Erikson, E. Bolalik va jamiyat

Mazmuni: Erik Eriksonning bu asari rivojlanish psixologiyasining asosiy tamoyillarini o‘z ichiga oladi. Eriksonning rivojlanish bosqichlari nazariyasi bolalar va o‘smirlarning rivojlanish jarayonlarini chuqur o‘rganishga yordam beradi.

Asosiy Fikrlari: Har bir rivojlanish bosqichi o‘ziga xos "psixosotsial" krizis bilan tavsiflanadi. Eriksonning nazariyasiga ko‘ra, ushbu krizislarni muvaffaqiyatli yengib o‘tish keyingi bosqichlarda sog‘lom rivojlanish uchun muhimdir. Masalan, chaqaloqlik davrida "ishonch va ishonchsizlik" krizisi, ilk bolalik davrida esa "mustaqillik va sharmandalik" krizisi mavjud.

Maqolaga ahamiyati: Ushbu asarda keltirilgan tamoyillar maqolada bolalar va o‘smirlarning rivojlanish bosqichlarini tahlil qilishda asosiy manba hisoblanadi. Eriksonning rivojlanish nazariyasi bolalar va o‘smirlarning psixologik rivojlanishini tushunishga yordam beradi.

2. Elkonin, D.B. Bolalar psixologiyasiga kirish

Mazmuni: Daniil Borisovich Elkoninning bu asari bolalar psixologiyasini o‘rganishda keng qo‘llaniladigan asosiy darsliklardan biridir.

Asosiy Fikrlari: Elkonin bolalar psixologiyasining rivojlanish tamoyillari, bosqichlari va xususiyatlarini batafsil tahlil qiladi. Uning yondashuvi bolalarning rivojlanish jarayonlarini turli faoliyat turlari orqali tushunishga asoslangan. Misol uchun, o‘yin faoliyati bolalarning rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi.

Maqolaga ahamiyati: Elkoninning yondashuvi bolalarning rivojlanish bosqichlarini chuqur va ilmiy asosda o‘rganishga imkon beradi. Bu asar maqolada keltirilgan ma'lumotlarning ilmiy asoslanishiga yordam beradi.

Metodlar

Maqolada bolalar va o‘smirlarning rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish uchun quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Nazariy Adabiyotlar Tahlili

Asosiy Yondashuvlar: Maqola yozishda bolalar va o‘smirlar psixologiyasi bo‘yicha ilmiy maqolalar, kitoblar va tadqiqotlar tahlil qilindi. Ushbu metod orqali mavjud adabiyotlar va nazariyalar chuqur o‘rganildi. Maqolada Erikson va Elkoninning asarlari asosiy nazariy manbalar sifatida ishlatilgan.

Qisqacha Natija: Nazariy tahlil bolalar va o‘smirlarning rivojlanish bosqichlari va ularning xususiyatlarini tushunishga yordam berdi. Ushbu nazariy manbalar maqolaning ilmiy asoslanishini ta‘minladi.

2. Amaliy Kuzatishlar

Asosiy Yondashuvlar: Bolalar va o‘smirlarning rivojlanishini kuzatish uchun amaliy kuzatishlar va intervyu usullari qo‘llanildi. Ushbu metod bolalarning turli rivojlanish bosqichlaridagi xatti-harakatlari va emotsional holatlarini tushunishga yordam beradi. Misol uchun, bolalarning o‘yin faoliyatlari va ijtimoiy munosabatlari kuzatildi.

Qisqacha Natija: Kuzatishlar orqali real hayotiy misollar va tajribalar maqolada keltirilgan tahlillarni yanada boyitdi. Bu metod bolalarning rivojlanish jarayonlarini ilmiy va amaliy asosda tushunishga yordam berdi.

3. Statistik Tahlil

Asosiy Yondashuvlar: Bolalar va o‘smirlarning rivojlanish bosqichlari va ularning psixologik xususiyatlari bo‘yicha statistik ma‘lumotlar tahlil qilindi. Ushbu metod orqali maqolada keltirilgan ma‘lumotlar ilmiy asoslanib, ularning ishonchligi va haqqoniyligi ta‘minlanadi.

NATIJALAR

Bolalar va o‘smirlarning rivojlanish bosqichlari va ularning xususiyatlari, shuningdek, har bir bosqichda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni tahlil qilish natijalari quyidagilarni ko‘rsatdi:

Chaqaloqlik davri (0-2 yosh)

Xususiyatlari:

Bu davrda bolalar asosiy ehtiyojlarini qondirishadi, sensor-motor rivojlanish yuz beradi va emotsional bog‘lanish shakllanadi.

Sensor-motor rivojlanish orqali bolalar dunyoni o‘rganib, teginish, ko‘rish va eshitish orqali muhit bilan muloqot qiladi.

Emotsional bog‘lanish ota-ona yoki asosiy parvarish qiluvchilar bilan yaqin munosabatlar orqali rivojlanadi, bu esa bolalarning xavfsizlik va ishonch tuyg‘usini shakllantiradi.¹

Muammolar:

Ajratish xavfi: Ota-onadan ajratish stress va xavotir keltirishi mumkin. Bu holatda bolalar ko‘pincha yig‘lashadi, bezovta bo‘lishadi va uyquda muammolar paydo bo‘lishi mumkin.

Sog‘liq muammolari: Kasalliklar va rivojlanishdagi kechikishlar bolalarning psixologik rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Bu esa bolalarning motor ko‘nikmalari va ijtimoiy o‘zaro ta‘sirilarida kechikishga olib kelishi mumkin.

Ilk bolalik davri (2-6 yosh)

Xususiyatlari:

Bu davrda til va muloqot ko‘nikmalari rivojlanadi, ijtimoiy o‘yinlar va ro‘yxat o‘ynash orqali ijtimoiy ko‘nikmalar o‘rganiladi.

Mustaqillikni o‘rganish va o‘zini ifoda etish bu bosqichning muhim qismi hisoblanadi. Bolalar bu davrda ko‘proq o‘zlarini boshqarishga harakat qiladilar va turli o‘yinlar orqali dunyoni o‘rganadilar.²

Muammolar:

Jahllanish: Bolalar talablar va cheklovlar bilan to‘qnash kelganda jahllanishi mumkin. Bu holat bolalarning sabr-toqat va his-tuyg‘ularini boshqarish qobiliyatining rivojlanishiga ta‘sir qiladi.

Ijtimoiy muammolar: Boshqa bolalar bilan munosabatlarni o‘rnatishda qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. Bu holat bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda to‘siqlarga olib kelishi mumkin.

MAKTAB DAVRI (6-12 YOSH)

Xususiyatlari:

Maktab davrida bolalar akademik rivojlanish (o‘qish, yozish va matematik ko‘nikmalar)ni amalga oshiradilar.

Bu davrda do‘stlik va ijtimoiy guruhlar bilan mustahkam munosabatlar o‘rnatadilar hamda mas‘uliyat va majburiyatlarni o‘rganadilar. Bolalar maktab muhitida turli fanlarni o‘rganish orqali bilimlarini kengaytiradilar.³

¹ Erikson, E. Bolalik va jamiyat. - SPb., 1996 yil.

² Elkonin, D.B. Bolalar psixologiyasiga kirish // Tanlangan psixologik ishlar. -M., 1989. - b. 26-59.

³ Elkonin, D.B. Bolalar psixologiyasiga kirish // Tanlangan psixologik ishlar. -M., 1989. - b. 26-59.

Muammolar:

Akademik stress: Maktabdagi muvaffaqiyatsizlik qo‘rquvi va bosim bolalarning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Bu holat bolalarning o‘z-o‘ziga ishonchini kamaytirishi va depressiyaga olib kelishi mumkin.

Ijtimoiy muammolar: Tengdoshlar tomonidan tazyiq va zo‘ravonlik bolalarning ruhiy rivojlanishiga zarar yetkazishi mumkin. Bu esa bolalarning ijtimoiy munosabatlarda qiyinchiliklarga duch kelishiga olib keladi.

O‘smirlik davri (12-18 yosh)

Xususiyatlari:

O‘smirlik davrida identifikatsiya (o‘zligini anglash va shaxsiy kimligini aniqlash) jarayoni boshlanadi.

Emotsional tebranishlar (gormonlar ta'siri bilan bog‘liq his-tuyg‘ularning o‘zgarishi) va ijtimoiy munosabatlar (do‘stlik va romantik munosabatlar) rivojlanadi. Bu davrda o‘smirlar o‘zlarini tanib olish va o‘z o‘rnini topishga harakat qiladilar.⁴

Muammolar:

Emotsional muammolar: Depressiya, xavotir va stress o‘smirlarning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Bu holat o‘smirlarning akademik ko‘rsatkichlari va ijtimoiy munosabatlariga ta'sir qiladi.

Ijtimoiy muammolar: Guruh bosimi, zo‘ravonlik va giyohvandlik xavfi o‘smirlik davrida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan ijtimoiy muammolardan biridir. Bu esa o‘smirlarning ruhiy va jismoniy salomatligiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. (1-jadval)

Rivojlanish Bosqichlari va Ularning Xususiyatlari

Bosqich	Yosh oralig‘i	Xususiyatlari	Muammolar
Chaqaloqlik	0-2 yosh	Sensor-motor rivojlanish, emotsional bog‘lanish	Ajratish xavfi, sog‘liq muammolari
Ilk bolalik	2-6 yosh	Til va muloqot ko‘nikmalari, ijtimoiy o‘yinlar, mustaqillik	Jahllanish, ijtimoiy muammolar
Maktab davri	6-12 yosh	Akademik rivojlanish, ijtimoiy guruhlar, mas'uliyat va	Akademik stress, ijtimoiy muammolar

⁴ Erikson, E. Bolalik va jamiyat. - SPb., 1996 yil.

		majburiyatlarni o‘rganish	
O‘smirlik	12-18 yosh	Identifikatsiya, emotsional tebranishlar, do‘stlik va romantik munosabatlarning rivojlanishi	Emotsional muammolar, ijtimoiy muammolar

1-jadval

MUHOKAMA

Bolalar va o‘smirlarning rivojlanish bosqichlari va ularning xususiyatlari haqida tahlil qilganimizda, bir nechta muhim jihatlarni ajratib ko‘rsatishimiz mumkin. Ushbu bosqichlarning har biri o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, bolalar va o‘smirlarning psixologik va hissiy rivojlanishiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Ushbu muhokama qismida ushbu xususiyatlar, yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar va ularni yengish usullari haqida yanada chuqurroq fikr yuritimiz.

Chaqaloqlik davri

Chaqaloqlik davrida bolalar asosiy ehtiyojlarini qondirish orqali sensor-motor rivojlanishni boshlaydilar. Bu davrda ota-onalar yoki parvarish qiluvchilar bilan emotsional bog‘lanish shakllanadi, bu esa bolalarning xavfsizlik va ishonch tuyg‘usini rivojlantiradi. Ajratish xavfi va sog‘liq muammolari bu davrda eng katta xavflar hisoblanadi. Bolalarning ajratish stressiga duchor bo‘lishi ularning hissiy rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin, shuning uchun ota-onalarning qo‘llab-quvvatlashi juda muhimdir.

Ilk bolalik davri

Ilk bolalik davrida bolalar til va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradilar, ijtimoiy o‘yinlar va ro‘yxat o‘ynash orqali ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rganadilar. Bu davrda bolalar mustaqillikni o‘rganib, o‘zini ifoda etishga harakat qiladilar. Jahllanish va ijtimoiy muammolar bu davrda keng tarqalgan muammolar hisoblanadi. Bolalar talablar va cheklovlar bilan to‘qnash kelganda jahllanishi mumkin, bu esa ota-onalarning sabr-toqati va tushunchasini talab qiladi.

Maktab davri

Maktab davrida bolalar akademik rivojlanish, do‘stlik va ijtimoiy guruhlar bilan mustahkam munosabatlar o‘rnatadilar. Akademik stress va ijtimoiy muammolar bu davrda eng katta xavflar hisoblanadi. Bolalar maktabdagi muvaffaqiyatsizlik qo‘rquvi va bosim ostida bo‘lishi mumkin, bu esa ularning psixologik holatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Tengdoshlar tomonidan tazyiq va zo‘ravonlik ham bolalarning ruhiy rivojlanishiga zarar yetkazishi mumkin. Ushbu muammolarni yengish uchun akademik qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish muhimdir.

O‘smirlik davri

O‘smirlik davrida identifikatsiya jarayoni boshlanadi, bu esa o‘smirlarning o‘zligini anglash va shaxsiy kimligini aniqlashda muhim bosqich hisoblanadi. Emotsional tebranishlar va ijtimoiy munosabatlar bu davrning asosiy xususiyatlaridir. Depressiya, xavotir va stress o‘smirlarning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin. Guruh bosimi, zo‘ravonlik va giyohvandlik xavfi o‘smirlik davrida keng tarqalgan muammolar hisoblanadi. Ota-onalar va pedagoglar uchun o‘smirlarning hissiy qo‘llab-quvvatlashi va ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirish muhimdir.

XULOSA

Bolalar va o‘smirlarning psixologik rivojlanishi - bu murakkab va ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, har bir bosqichda o‘ziga xos xususiyatlar va muammolar mavjud. Ushbu maqolada biz chaqaloqlik, ilk bolalik, maktab va o‘smirlik davrlarini tahlil qilib, har bir bosqichning asosiy xususiyatlari va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarini ko‘rib chiqdik.

Chaqaloqlik davri (0-2 yosh)

Bu davrda bolalar asosiy ehtiyojlarini qondiradi, sensor-motor rivojlanish va emotsional bog‘lanishni boshlaydilar. Ota-onalar yoki parvarish qiluvchilar bilan yaqin munosabatlar bolalarning xavfsizlik va ishonch tuyg‘usini rivojlantiradi. Ajratish xavfi va sog‘liq muammolari bu davrda eng katta xavflar hisoblanadi, shuning uchun ota-onalarning doimiy qo‘llab-quvvatlashi juda muhimdir.

Ilk bolalik davri (2-6 yosh)

Til va muloqot ko‘nikmalarining rivojlanishi, ijtimoiy o‘yinlar va mustaqillik bu davrning asosiy xususiyatlaridir. Bolalar bu davrda jahllanish va ijtimoiy muammolarga duch kelishi mumkin. Jahllanish sabr-toqat va his-tuyg‘ularni boshqarish qobiliyatini talab qiladi, ijtimoiy muammolar esa bolalarning boshqa bolalar bilan munosabatlarini rivojlantirishda to‘siqlar bo‘lishi mumkin.

Maktab davri (6-12 yosh)

Maktab davrida bolalar akademik rivojlanish, ijtimoiy guruhlar bilan munosabatlarni o‘rnatish va mas’uliyat va majburiyatlarni o‘rganadilar. Akademik stress va ijtimoiy muammolar bu davrda eng katta xavflar hisoblanadi. Maktabdagi muvaffaqiyatsizlik qo‘rquvi va bosim bolalarning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin, shuningdek, tengdoshlar tomonidan tazyiq va zo‘ravonlik bolalarning ruhiy rivojlanishiga zarar yetkazishi mumkin.

O‘smirlik davri (12-18 yosh)

O‘smirlik davrida identifikatsiya jarayoni boshlanadi, bu esa o‘smirlarning o‘zligini anglash va shaxsiy kimligini aniqlashda muhim bosqich hisoblanadi. Emotsional tebranishlar va ijtimoiy munosabatlar bu davrning asosiy xususiyatlaridir. Depressiya, xavotir va stress o‘smirlarning psixologik holatiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi

mumkin. Guruh bosimi, zo‘ravonlik va giyohvandlik xavfi o‘smirlik davrida keng tarqalgan muammolar hisoblanadi.

Bolalar va o‘smirlar psixologiyasining har bir rivojlanish bosqichi o‘ziga xos muammolar va imkoniyatlarni taqdim etadi. Bu bosqichlarni chuqur tushunish va bolalar bilan ishlashda to‘g‘ri yondashuv va qo‘llab-quvvatlashni ta‘minlash muhimdir. Ota-onalar, tarbiyachilar va psixologlar uchun bolalar va o‘smirlarning sog‘lom rivojlanishini ta‘minlashda muhim bo‘lgan yondashuvlar va usullarni bilish katta ahamiyatga ega.

Bolalar va o‘smirlarning sog‘lom rivojlanishi ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari va farovonligiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Shu sababli, bolalarning turli rivojlanish bosqichlarida duch keladigan muammolarini yengish va ularni qo‘llab-quvvatlash uchun to‘g‘ri usullar va yondashuvlarni qo‘llash juda muhimdir. Bu orqali bolalar va o‘smirlar o‘z potentsiallarini to‘liq ro‘yobga chiqarishlari va sog‘lom, muvaffaqiyatli shaxslar bo‘lib yetishishlari mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Erikson, E. (1996). **Bolalik va jamiyat**. SPb.

Elkonin, D. B. (1989). **Bolalar psixologiyasiga kirish**. In Tanlangan psixologik ishlar (pp. 26-59). Moskva.

Abramenkova, V. V. (2000). **Bolalikning ijtimoiy psixologiyasi: bolalar submadaniyatida bolalar munosabatlarining rivojlanishi**. Moskva.

Kitoblar

Erikson, E. Bolalik va jamiyat. - SPb., 1996 yil.

Ushbu kitobda Erik Eriksonning rivojlanish psixologiyasiga oid tamoyillar va nazariyalar batafsil yoritilgan. U bolalar va o‘smirlarning psixosotsial rivojlanish bosqichlarini o‘rganishda asosiy manba hisoblanadi.

Elkonin, D.B. Bolalar psixologiyasiga kirish // Tanlangan psixologik ishlar. -M., 1989. - b. 26-59.

Daniil Borisovich Elkoninning bu kitobi bolalar psixologiyasini o‘rganishda keng qo‘llaniladigan asosiy darsliklardan biridir. Kitobda bolalar rivojlanishining turli bosqichlari va psixologik xususiyatlari batafsil tahlil qilingan.

Vebsayt

American Psychological Association (APA): <https://www.apa.org>

National Institute of Mental Health (NIMH): <https://www.nimh.nih.gov>

Child Development Institute: <https://childdevelopmentinfo.com>